

УДК 343.98

Чуба Р. О.,

слухач юридичного факультету,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Кирієнко Д. М.,

старший викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна;

Царюк С. В.,

начальник юридичного факультету,

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

ОКРЕМІ ПИТАННЯ В РОЗСЛІДУВАННІ ВТЕЧ ЗАСУДЖЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Визначено основні особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення, зокрема, вчинення втеч з місць несвободи. Розкрито типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування таких злочинів, з'ясовано відповідні їм алгоритми дій співробітників установ виконання покарань.

Розслідування втеч засуджених з установ виконання покарань вимагає від слідчого проведення допитів свідків, які можуть бути поділені на декілька груп. По-перше, це співробітники установи виконання покарання, працівники підприємств, установ, організацій, куди підозрюваний був направлений для відбування покарання. По-друге, це інші засуджені, що відбували покарання разом з підозрюваним. По-третє, це родичі підозрюваного та особи, з якими він підтримував соціальні зв'язки. Вказані особи можуть надати інформацію про спосіб життя підозрюваного, його зв'язки. Проте під час проведення слідчих дій виникає ускладнення, пов'язане з правдивістю їхньої інформації.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, розслідування злочинів, втеча з місць позбавлення волі, засуджена особа, установа виконання покарань.

Актуальність теми. Реформування діяльності правоохоронних органів, судової системи, створення нових правил та норм ведення досудового розслідування вимагає ретельного дослідження особливостей розслідування тих чи інших правопорушень. Особливо це стосується тяжких та особливо тяжких злочинів, які також включають низку супутніх злочинних дій, участь інших осіб, крім власне підозрюваного, та мають низку особливостей з точки зору отримання та верифікації доказів вчинення злочину. Тому актуальним є дослідження одного з поширених, згідно зі статистикою, злочинів проти правосуддя – втечі

ув'язнених з-під варти з місць відбування покарань чи попереднього ув'язнення.

Аналіз публікацій за тематикою дослідження. В юридичній літературі проблемні питання причин, особливостей розслідування та запобігання втечам з місць позбавлення волі або з-під варти досліджувалися у працях таких видатних учених, як М. І. Бажанов, І. Г. Богатирьов, О. В. Бринзанська, В. В. Василевич, О. В. Ведмідський, О. М. Джу́жа, А. Ф. Зелінський, В. Є. Кваши́с, А. В. Кирилюк, О. Г. Колб, О. О. Некрасов, Ю. В. Орел, О. І. Плужнік, В. К. Сауляк, В. В. Сташи́с, В. Я. Тацій. Роботи вказаних авторів мають суттєве наукове і практичне значення.

Предметом дослідження були також проблеми засобів отримання документальних джерел і можливостей їх використання в процесі доказування, які розглядали Р. С. Белкін, А. І. Вінберг, Л. В. Вороніна, В. М. Іщенко, М. С. Строгович, О. В. Ткачов, Н. П. Царьова та ін. Крім того, деякі аспекти використання документів у розслідуванні злочинів були предметом дослідження в окремих криміналістичних методиках, що розроблялися А. Ф. Волобуєвим, Д. Б. Ігнат'євим, В. П. Корж, В. В. Лисенком, Г. А. Матусовським, І. М. Осикою, В. П. Сабадаш, Р. Л. Степанюком, Н. Л. Швець та ін.

Формулювання мети. Аналіз актуальних питань діяльності органів слідства під час розслідування втеч засуджених з установ виконання покарань.

Викладення основного матеріалу. Втеча з місць позбавлення волі є дуже небезпечним злочином, тому що призводить до подальшого злочинного життя особи, яка була засуджена та повинна стати на шлях виправлення, опинившись незаконним шляхом поза межами місць позбавлення волі особа не може забезпечити своє існування законним шляхом, тому зазвичай основним джерелом свого існування в неї стає подальша злочинна діяльність. Саме тому швидкість виявлення місця перебування особи, яка вчинила втечу з місць позбавлення волі або з-під варти, доведення її вини у вчиненні злочину є нагальною соціальною необхідністю.

На вирішення зазначеної проблеми спрямовані зусилля декількох наук: кримінології (щодо зменшення рівня криміногенного зараження установ виконання покарань, боротьби з субкультурою засуджених, що є однією з головних детермінантів втеч засуджених та ув'язнених); кримінального права (усунення правових колізій та приведення понятійного апарату у відповідність до законодавства у разі застосування норми, яка передбачає відповідальність за втечу засуджених); криміналістики та кримінального процесу (реінтерпретація методики розслідування злочинів, які вчиняються в установах виконання покарань, з урахуванням євроінтеграційного підходу в реформування пенітенціарної системи в Україні та наукових здобутків криміналістики) тощо.

У зв'язку з великою кількістю завдань та напрямів дослідження, які не можуть бути викладені в одній статті, ми розглянемо лише окремі питання, що можуть бути вирішені за допомогою науки криміналістики та кримінального процесу.

Методика розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення, має свої особливості, які, в першу чергу, виявляються у слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування [1, с. 121].

На першому етапі розслідування злочинів, що вчиняються шляхом порушення порядку відбування покарання або попереднього ув'язнення, виділяють такі типові слідчі ситуації: особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлена, але переховується від органів досудового розслідування або чинить інші активні дії з протидії розслідуванню. Така ситуація характеризується як конфліктна й вимагає від слідчого значних зусиль щодо її подолання; особа, яка вчинила злочин, встановлена, визнає себе винною і сприяє розслідуванню. Ця слідча ситуація характеризується найбільш великим обсягом інформації щодо обставин злочину і відповідно є сприятливою для розслідування.

Зауважимо, що розслідування таких злочинів вимагає від слідчого проведення допитів свідків, які можуть бути поділені на такі групи:

1) Співробітники установи виконання покарання, працівники підприємств, установ, організацій, які задіяні для залучення засу-

джених до суспільно корисної праці. Слідчий під час їх допиту може одержати криміналістично значущу інформацію про спосіб вчинення злочину, час та місце порушення порядку відбування покарання, заходи стимулювання поведінки, які застосовувалися до засудженого, можливе місцеперебування особи, що вчинила втечу.

2) Інші засуджені, що відбували покарання разом з підозрюваним.

3) Родичі підозрюваного та особи, з якими він підтримував соціальні зв'язки. Вказані особи можуть надати інформацію про спосіб життя підозрюваного, його зв'язки. Проте під час проведення слідчих дій виникає ускладнення, пов'язане з правдивістю інформації, яка їм надана. Саме тому під час отримання від них інформації потрібно пам'ятати про її суб'єктивний характер [1, с. 124].

Аналіз наявної наукової літератури свідчить, що структуру загальної криміналістичної характеристики утворюють дані: про матеріальні сліди злочину; про спосіб учинення та приховування злочину; про місце й час учинення злочину; про механізм учинення злочину; про обставини вчинення злочину; про предмет злочинного посягання; про найбільш поширені цілі та мотиви вчинення злочину; про особистісні властивості суб'єкта злочину; про обставини, які сприяють учиненню злочинів тощо.

Так, під час розслідування втеч засуджених з місць позбавлення волі (ст. 393 Кримінального кодексу України) спочатку необхідно встановити, чи мав місце факт суспільно небезпечного діяння – самовільного і протиправного залишення засудженим місця позбавлення волі, оскільки в окремих випадках може бути інсценування втечі з метою приховування інших злочинів – наприклад, вбивства, самогубства, нещасного випадку тощо. Далі необхідно встановити, чи є злочин закінченим, тобто чи отримав засуджений можливість втекти з місця позбавлення волі, або його злочинне діяння було припинено на стадії приготування чи замаху. Велику роль у розслідуванні розглядуваного злочину відіграє фактор часу, в зв'язку з чим необхідно встановити дати і час, коли засуджений залишив місце позбавлення волі і коли був затриманий. Встановлення часу вчинення втечі сприяє виявленню причинного зв'язку з іншими злочинами, вчиненими як на

території місця позбавлення волі, так і за її межами; виявлення очевидців втечі; своєчасному виявленню та закріпленню слідів злочину за допомогою проведення огляду місця події; своєчасному проведенню оперативно-розшукових та режимних заходів з метою отримання відомостей, спрямованих на швидке розкриття злочину; організації цілеспрямованого розшуку особи, яка вчинила втечу; визначенню території пошуку. Встановлення місця вчинення втечі дозволяє виявити речові докази; визначити кількість засуджених, які втекли; напрямок їх руху; спосіб вчинення втечі; осіб, які сприяють втечі (як з території місця позбавлення волі, так і за його межами); запобігти вчиненню нових злочинів [2, с. 346].

Розглянемо характеристику окремих структурних елементів розслідування втеч з установ відбування покарання.

1. Структура криміналістичної характеристики втечі з місць позбавлення волі.

Ця структура включає в себе властивості особистості засуджених, які вчинили втечу з місць позбавлення волі, обставини і спосіб скоєння втечі. Ці елементи тісно пов'язані між собою та включають в себе такі характеристики, як: вік засудженого і його зв'язки (визначають поведінку втікача на волі, місце, куди він попрямує після подолання охорони); погодні умови, пора року, особливості інфраструктури навколишньої території (впливають на те, як швидко і яким способом втікач досягне поставленої мети втечі); мета втечі (тактика поведінки втікача на волі; прорахунки і недоліки в роботі співробітників установ виконання покарань (впливають на спосіб вчинення втечі).

2. Структура способу і структура обставин втечі з місць позбавлення волі зумовлена характером злочину за тривалістю.

До способу втечі входять дії з підготовки, вчинення та приховування злочину. Частіше за все, такі дії плануються та вчиняються протягом певного часу. Щодо умов УВП цей елемент є одним із найважливіших, оскільки особливі умови життя і праці засуджених до позбавлення волі (ізоляція, постійний нагляд, суворо регламентований розпорядок дня, проведення обшуків, неможливість мати при собі речі й предмети, заборонені до використання тощо) обмежують їм вибір способу вчинення злочину. Важлива деталь, яку повинен мати на увазі слідчий під час роз-

слідкування злочинів, учинених в УВП, це те, що засуджений під час вибору способу вчинення злочину може використовувати як свій злочинний досвід, так і досвід інших засуджених, які тримаються з ним і раніше вчиняли аналогічні злочини, що пов'язано з можливістю засуджених обмінюватися злочинним досвідом. Способи вчинення злочинів в УВП потрібно розбити на дві основні групи. В одних випадках вони ретельно обмірковуються, для чого вивчається обстановка, характер виробничої діяльності, поведінка конкретних осіб із числа засуджених, характер дій персоналу УВП у тій чи іншій ситуації, аналізується досвід аналогічних злочинів, учинених іншими засудженими [1, с. 125].

Вчинення втечі починає реалізуватися з планування конкретних дій і закінчується тим, що засудженого затримують, або він повертається до установи виконання покарання з явкою з повинною, і включає в себе дії до, в момент і після вчинення втечі, без включення як самостійний елемент дій з приховування злочину.

Обставини вчинення втечі залежать від часу та простору. Так, однією ланкою тимчасового елемента виступає обстановка в момент безпосереднього здійснення втечі, який, у свою чергу, включає такі елементи: час, коли здійснена втеча, та час її виявлення співробітниками виправної установи; погодні умови на момент скоєння втечі, місце скоєння втечі та свідки, які бачили скоєння цього злочину, важливу роль відіграє організація та якість несення служби працівниками виправної установи.

3. Доведення суб'єктивної сторони втечі з місць позбавлення волі.

Внутрішній стан засудженого, його психічні та психологічні переживання прямо пов'язані з мотивами вчинення втечі. З'ясування в ході розслідування внутрішнього стану засудженого, який передує його вчиненню, оскільки перебування засудженого в певному стані призводить до формування певної групи мотивів. Наприклад, знаходження засудженого перед втечею в стані дезорганізації свідомості та безнадійності часто призводить до формування мотиву – ухилення від відбування покарання.

Встановлення наявності прямого умислу втечі допоможе слідчим класифікувати втечу: втечі, вчинені з остаточною метою ухилитися від відбування покарання, і втечі, мета яких не закін-

чується і не обмежується прагненням ухилитися від відбування покарання. Завжди слід припускати і перевіряти наявність проміжної цілі втечі, пов'язаної з ухиленням від відбування покарання. Втечі, мета яких не закінчується і не обмежується прагненням ухилитися від відбування покарання і є доказом прямого умислу на вчинення злочину.

4. Використання під час визначення місцезнаходження розшукуваного виділених типів поведінки засудженого на волі, тобто після подолання нагляду і (або) охорони. Типи поведінки виділені в залежності від того, чи прагне втікач просто ухилитися від відбування покарання або, крім цієї цілі, переслідує низку інших (наприклад, виправити соціальну несправедливість за нібито неправильне застосування кримінального закону).

5. Типові ситуації підготовчого, початкового і наступного етапів розслідування втеч і комплекси дій щодо їх вирішення, а також типові версії, які можуть висуватися на цих етапах. Особливості розслідування втеч визначає виділення ситуацій підготовчого етапу щодо часу, коли тільки надходить інформаційний сигнал про передбачувану втечу, тобто фактично до виникнення приводу для порушення кримінальної справи. Типові версії початкового етапу розслідування в силу різноманіття компонентів слідчих ситуацій цього етапу, їх індивідуальності і здатності групуватися в різному поєднанні розробляються в залежності не від цілих ситуацій, а від їх компонентів.

6. Структура етапів розслідування, що включає підготовчий етап, який починається з отримання первинної інформації, що вказує на можливе вчинення втечі, і закінчується порушенням кримінальної справи. Цей етап характеризує себе в таких специфічних завданнях, як питання про порушення чи відмову в порушенні кримінальної справи або про передачу повідомлення за підслідністю; з урахуванням наявної інформації: про обставини відсутності засудженого: вчиняються процесуальні і режимні заходи, спрямовані на запобігання вчинення засудженими нових злочинів; інформація про обставини втечі стає для ув'язнених максимально недоступною тощо.

Для покращення кваліфікації таких злочинів необхідно встановити всі обставини: при груповій втечі – наявність поперед-

ньої змови, коли і в чому вона полягала; наявність організованої групи, кількість її членів; злочинні ролі та дії кожного співучасника згідно з відведеною роллю, наявність умислу на спільне вчинення дій тощо. Попри те, що мотиви засудженого, який втік, не впливають на кваліфікацію діяння, їх не варто залишати осторонь від встановлення.

З'ясування мотиву втечі необхідно: для встановлення психічного стану засудженого в момент вчинення злочину; причин протиправної поведінки; правильного визначення форми вини, ступеня суспільної небезпеки; можливості впливу на психіку такої особи. У ході досудового розслідування не можна обмежуватися однією тільки заявою засудженого про ті чи інші мотиви вчинення ним втечі. Важливо піддавати ретельному дослідженню докази, які підтверджують або спростовують таку заяву. Також серед обставин, що характеризують особу обвинуваченого, вважаємо доцільним звернути увагу на вивчення характеру його дій не тільки з підготовки до самої втечі, але і його поведінку після втечі, в момент затримання і досудового розслідування в цілому. Не менш важливим є з'ясування професійних навичок, у тому числі використаних для здійснення втечі і приховування слідів, а також інших якостей особи, що вплинули на вибір способу вчинення ним втечі з місця позбавлення волі [2, с. 347].

Алгоритм дій слідчого під час розслідування втеч засуджених з установ виконання покарань є наступним: огляд місця події (найчастіше ним є місце втечі або місце порушення режиму відбування покарання); допит свідків (заявника, представників пенітенціарних установ, сусідів по камері чи інших осіб, які були помічені у спілкуванні з підозрюваним під час відбування покарання, родичів та знайомих підозрюваного тощо); витребування документів, які стосуються справи чи особи підозрюваного або тимчасовий доступ до них; надання доручень оперативним підрозділам з метою встановлення місцезнаходження підозрюваного та свідків; призначення судових експертів.

Висновки. Як висновок слід зазначити, що розслідування втеч засуджених з місць позбавлення волі не є правильним твердженням, оскільки згідно зі ст. 393 КК України особа може бути засуджена тільки тоді, коли вона вчинила втечу з установ вико-

нання покарань (виправних колоній, слідчих ізоляторів). Саме тому ми вважаємо, що в нормі Кримінального кодексу України повинно бути зазначено, що втеча не з місць позбавлення волі, а втеча з установ виконання покарань чи з-під варти. Під час розслідування зазначеного злочину велика увага приділяється своєчасності проведення першочергових слідчих дій, саме тому для якісного та своєчасного забезпечення цієї діяльності слід надати можливість проведення невідкладних слідчих дій безпосередньо співробітникам установ виконання покарань, а саме оперативним працівникам.

Список використаних джерел

1. Книженко С. О. Особливості розслідування злочинів проти правосуддя, що вчиняються шляхом порушення порядку відбuvання покарання або попереднього ув'язнення. *Форум права*. 2016. № 3. С. 121–125.

2. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 393 с.

References

1. Knizhenko, S. O. (2016), "Features of the investigation of crimes against justice, committed by violating the order of serving a sentence or pre-trial detention". *The forum is right*. No. 3. pp. 121–125.

2. Stepaniuk, A. Kh. (2002), *Actual problems of punishment (the essence and principles of criminal and executive activity*, monograph, Kharkiv.

Chuba R. O., Kyriienko D. M., Tsariuk S. V.

SPECIAL ISSUES CONCERNING INVESTIGATING ESCAPES FROM THE PLACES OF DEPRIVATION OF LIBERTY

The main peculiarities of investigating crimes against justice, which are committed by violating the order of serving sentence or pre-trial detention, are determined. In particular, it is the escape from the places of deprivation of liberty. Typical investigative situations of the initial stage of investigation are disclosed. It is determined that at the first stage of the investigation of crimes committed by violating the order of serving sentence or pre-trial detention the following typical situations of investigation are distinguished: a person who committed a criminal offense has been defined, but is hiding from the bodies of pre-trial investigation or takes other active measures to counter the investigation. Such situation is characterized as conflicting and requires considerable efforts from an investigator in order to overcome it; a

person who committed a crime is defined, admits guilty and helps to conduct an investigation. This investigative situation is characterized by the largest amount of information on the circumstances of a crime and, accordingly, is favorable in order to conduct investigation.

Attention is drawn to the fact that the process of investigation of such crimes requires an investigator to conduct questioning of witnesses, who can be divided into several groups. Firstly, they are the employees of penal institution, staff of enterprises, institutions, organizations, where a suspect was sent for serving a sentence. Investigators during their interrogation may get forensically meaningful information about the method of committing a crime, the time and place of violating order of serving a sentence, measures of stimulating behavior that were applied to a convict, the possible location of a person who escaped. Secondly, these are other convicts serving their sentences together with a suspect. Thirdly, these are suspect's relatives, and those whom he supported social connections with. The indicated persons can provide information about suspect's way of life and his connections. However, when conducting investigative actions there is a difficulty connected with the truthfulness of their information.

The author determined criminological peculiarity of the investigation of convicts' escapes from the places of deprivation of liberty (Article 393 of the Criminal Code of Ukraine). It was found out that at the beginning it was necessary to determine whether there was a fact of a socially dangerous act of convict's self-willed and unlawful leaving of the place of deprivation of liberty, since in some cases staging of the escape can be used in order to conceal other crimes. The next step was the necessity to establish whether the crime was over, that is, whether a convict got an opportunity to escape from the place of deprivation of liberty, or his criminal act was terminated at the stage of preparation or attempt. The next element was to determine the time of escape and causal connection with other crimes committed both at the territory of the place of deprivation of liberty and outside it; to reveal the witnesses of the escape; to reveal and to fix the traces of a crime by conducting a survey of the place of the event in time; to carry out operational-search and restraint measures in order to obtain information aimed at quick disclosure of a crime in time.

Key words: *crimes against justice, investigation of crimes, escape from the places of deprivation of liberty, convicted person, penal institution.*